

UDC 81'36 DBTBL 16.21.39
<https://doi.org/10.47526/2021-4/2664-3162.02>

Eyup Sertaç AYZ

Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı
Bölümü, Kars, Türkiye (ayazsertac@gmail.com) ORCID: 0000-0002-0461-5665

Türkiye Türkçesinde Çatı Kavramı

Özet

Türkçenin anlatım zenginliklerinden biri olan çatı konusu eylemin özne ve nesneye göre şekillenmesidir. Çatı, eylem ile eylemde anlatılan olaya katılanlar arasındaki ilişkiyi düzenleyen bir gramer kategorisidir. Temelde de eylemin olaya katılanlarla ilgisi belirli eklerle şekillendirilir. Dilin bu inceliklerinin bilinmesi onun daha etkili kullanılmasını ve iletişimin kalitesinin artmasını sağlayarak milletin bilim ve kültür alanında bir varlık göstermesini sağlayacaktır. Türkçeye bir ifade inceliği kazandıran bu yapının öğretiminde fikir birliği sağlanamamış ve bunun neticesinde öğrenme düzeyi bilgi aktarımının ötesine geçememiştir. Bu çalışmada, çatı konusunun beceri kazanma düzeyinde anlaşılmasına katkı sağlamak amacıyla tarihî değişme ve gelişmelere değinmeden eş zamanlı inceleme yöntemiyle birçok fikir ayrılığının bulunduğu bir konuda (zor da olsa) genelgeçer kabullere ulaşılmaya çalışılacaktır. Konunun sınırlarının net olarak belirlenmesinin gerekliliğini ortaya koyan “çatı ekleri yapım eki mi çekim eki midir, çatı eke bağlı bir kavram mıdır, çatı konusunda hareket noktası ekler mi anlam mı olmalıdır, fiilin çatısı aldığı son eke göre mi belirlenmelidir, çatı konusu kaç başlık altında ele alınmalıdır” gibi sorulara cevap aranacaktır.

Anahtar Kelimeler: dil bilimi, çatı, Türkiye Türkçesi, çatı kategorisi

Eyup Sertaç AYZ

Asst. Prof., Kafkas University Department of Turkish Language and Literature
Kars, Turkey (ayazsertac@gmail.com) ORCID: 0000-0002-0461-5665

The Concept of Voice in Turkey Turkish

Abstract

As one of the sources of the richness of expression in Turkish, the term “voice” refers to the formation of the action according to the subject and the object. Voice is a grammatical category that regulates the relationship between the action and the participants in the event described in the action. Basically, certain suffixes shape the relevance of the action to the participants in the event. Knowing these subtleties of the language will enable the nation to show a presence in the field of science and culture by enabling it to be used more effectively and increasing the quality of communication. Due to a lack of consensus in the teaching of this structure that brings a subtlety of expression to Turkish, the level of learning could not go beyond the transfer of knowledge. To contribute to the understanding of the concept of voice at the level of skill acquisition, this study will attempt to reach general principles (albeit difficult) on a subject where there are many differences of opinion, conducting a simultaneous analysis, without mentioning historical changes and

developments. It will seek answers to the questions that reveal the necessity of clarifying the boundaries of the subject, such as: “Are voice suffixes constructive or inflectional suffixes? Is voice a term that depends on the suffix? Should the starting point be the suffixes or the meaning in the approach to voice? Should the verb voice be determined by the suffix? How many topics should the concept of voice be discussed under?”

Keywords: linguistics, voice, Turkey Turkish category of voice

Giriş

Ana dili öğretiminin en önemli hedefi; kuşkusuz dilin inceliklerini, bütün ifade olanaklarını bir bilgi olarak değil, beceri olarak kazandırmaktır [1, s. 487]. Dil bilgisi konularına öğrencinin ve öğretmenin yaklaşımı, öğretmenin bilgi seviyesi ve belli bir program esasında konunun anlatılması etkili bir ana dili öğretiminin belirleyicileridir. Dil bilgisi konularından biri olan aynı zamanda anlatım gücüne incelik ve zenginlik kazandıran *çatı* konusunda, öğrenme düzeyinin bilgi aktarma düzeyinde kaldığı gözlemlenmektedir. Öncelikle Türkiye Türkçesinde çatı şekillerinin neler olduğu net bir şekilde belirlenirse öğretmenler ve öğrenenler için konu daha anlaşılır hâle gelecek ve konunun öğrenilme sürecinin kolaylaşmasına katkı sağlayacaktır. Sorunun kaynağının öğretmenin nitelikleri, öğrencinin dil bilgisi konularına karşı tutumu, öğretim sürecinde bütüncül yaklaşımlar sergilenmemesi ve öğretim araçları arasındaki tutarsızlıklar olduğu düşünülebilir. Söz konusu sorunlara ilişkin çözüm yolu da dil bilgisi eğitimi ve öğretiminde dilbilimin kılavuzluğuna başvurmaktır [2, s. 351].

Turan [3, s. 97-98], “Geleneğin, bilimlik çalışmalara hâkim olan mevcut ek sınıflaması, sürdürülemez kabuller üzerine bina edilmiştir. Çalışmalarda tekrar edile edile yerleşmiş, yerleştikçe tartışılmaz hale getirilmiş belli kabullerin çelişkileriyle beslenip dağılan sonuçlarıyla bu durum, dilcilik tarihini başından sonuna içine alan sürecin sonunda biriken bir yük halini almıştır.” diyerek Türk dilinin kelime ve eklerinin tasnifinde yüzleşilmek zorunda kalınan sorunları olduğunu belirtmektedir. Gülsevin de [4, s. 1272], gramerlerimizde eklerin “yapım” ve “çekim” ekleri olarak ikiye ayrılıp listelenmesinin yanlış olduğunu ifade etmekte ve sözdizimi temeline dayanan fonksiyonel bir sınıflama önermektedir. Üstüner [5, s. 183], Türkçenin en eski yapım eklerinden biri olan /-sUz/ ekinin bazen kelimedede gramatikal bir görev değişimine yol açarak sözlüğe girmeyen yapılar oluşturduğunu ve Eski Türkiye Türkçesinde çekim eki (olumsuz vasıta hâli) göreviyle de kullanıldığını belirtmektedir. Günümüzde yoğunlaşan dilcilik çalışmaları sayesinde yerleşik kabullerin sorgulanması ve bunlara tatmin edici cevapların aranmasıyla çözüm noktasında önemli adımlar atılmış ve atılmaya devam edilmektedir.

Çatı Kavramı ve Çatı Şekilleri

Türkiye Türkçesi üzerine yazılmış gramerlerde çatı konusundaki en yaygın görüş “Fiil kök veya gövdesinin, sözlük anlamında herhangi bir değişikliğe uğramadan fiilden fiil yapan belirli bazı eklerle genişletilerek cümledeki özne ve nesne ile olan bağlantısında uğradığı durum değişikliğidir.” şeklindedir [6, s. 538; 7, s. 329].

Yücel [8, s. 268], fiil çatılarına müstakil yer veren eserlerdeki tanımlamaları üç gruba ayırmaktadır:

1. grup: Gencan ve Bilgegil eserlerinde çatıyı, “fiilin özne ve nesneye göre durumu” şeklinde tanımlamıştır.
2. grup: Zülfikar, Hatiboğlu, Aksan, Koç ve Korkmaz eserlerinde bu terimi, “fiilin özne ve nesne durumlarına göre belirli ekler almış değişik şekli” olarak tanımlamıştır.
3. grup: Deny, Banguoğlu, Ediskun, Vardar ve Topaloğlu çatı terimini, “öznenin fiille belli biçimlerde ilgili olmasına göre oluşturulmuş şekli” sözleriyle tanımlamıştır.

Yücel’in tasnifinde yer almayan konuya müstakil yer veren diğer eserlerdeki tanımlamalar da şu şekilde değerlendirilebilir:

Boz [9, s. 52], “Çatı, tümcede eylemin özne ve nesneye göre şekillenmesidir.” tespitini yaparken bu şekillenmenin biçimbirimli veya biçimbirimsiz olabileceğine dikkati çekerek yüzey yapıda görünen bir biçimbirim olmadan da fiilin çatısının şekillenebileceğine işaret etmiştir. Fiilin özne ve nesneye göre durumu bağlamında yapılan tanımlama Yücel’in işaret ettiği 1. gruba eklenebilir.

Hengirmen ise [10, s. 202] çatıyı “Eylemlerin nesne alıp almadıklarına ya da öznelerin durumuna göre çatı eklerinin eylem kök ya da gövdelerine getirilerek bir yeni eylem türetilmesine çatı denir.” şeklinde tanımlayarak çatının dilbilgisi işlevini öne çıkarmaktadır. *Sözcük Türleri* adlı eserde çatı terimi şu şekilde açıklanmaktadır: “Türkçede eklerle belirlenen eylemin, özne ve nesneyle ilişkisi açısından görev ve anlamca tamamlanmasını sağlayan biçimine *çatı* adını veriyoruz.” [11, s. 189]. Adalı [12, s. 53], çatı konusunda şunları ifade etmektedir: “Eyleme eklenerek özne ve nesneyle ilgili daha başka bilgiler getiren ardıllara çatı ardılları denir. Çatı ardılları tümcede birimlerin ilişkilerini değiştirir, kimi zaman da birtakım yapısal değişiklikleri zorunlu kılar.”. Delice ise [13, s. 4], çatı terimini “Yüklem olan oluş fiili gövdesinde var olan anlam ile kılış fiili ise gövdesinde var olan anlam ve üzerine aldığı ekler vasıtasıyla yüklemi tamamlayan öğelerin hangisinin bulunacağına, hangisinin bulunmayacağına ve bulunacaksa nasıl bulunacağına işaret edebilir. Bu işaret ediş çatı terimiyle ifade edilir.” şeklinde açıklamaktadır. Tanımlardan anlaşıldığı

üzere çatı, fiilin özne ve nesne durumlarına göre belirli ekler almış değişik şekli olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla ilgili tanımlar, Yücel'in işaret ettiği 2. gruba eklenebilir.

Demircan [14, s. 11], çatı terimini: “Sözel bilgi akışına bağlı olarak, eyleme katılanlardan *yapan/etkilenen/yaptıran* ile yüklem arasındaki ilişkileri belirleyen biçimlenmeye ya da eklenmeye çatı denir.” ifadeleriyle açıklamaktadır. Çatının, öznenin fiille belli biçimlerde ilgili olmasına göre oluşturulmuş şekli olarak değerlendirildiği tanımlama Yücel'in işaret ettiği 3. gruba eklenebilir.

Bazı gramerlerde [15, s. 266-267] ve “Yükseköğretim Kurumları Sınavı”na (YKS) hazırlık kitaplarında fiilin çatısı “özne-yüklem” ve “nesne-yüklem” ilişkisi bakımından sınıflandırılmakta ve alt başlıklara ayrılmaktadır:

Öznelere Göre Fiiller (özne-yüklem ilişkisine göre çatı)	Nesnelere Göre Fiiller (nesne-yüklem ilişkisine göre çatı)
a. Etken Fiiller/Çatı	a. Geçişli Fiiller/Çatı
b. Edilgen Fiiller/Çatı	b. Geçişsiz Fiiller/Çatı
c. Dönüştü Fiiller/Çatı	c. Oldurgan Fiiller/Çatı
d. İşteş Fiiller/Çatı	d. Ettirgen Fiiller/Çatı

Yukarıdaki sınıflandırmadan hareketle çatı terimlerini değerlendirelim:

Etken Çatı

Gramerlerde görülen bütün tanımları tekrarlamadan Zeynep Korkmaz'ın genel kabul gören tanımlarından hareketle konuyu değerlendirelim. Korkmaz [6, s. 58-59] etken fiili “Öznesi belli olan ve öznesiyle kesin ilişkisi bulunan fiil: O hızlı yürüdü, ben kaçtım .” olarak tanımlamakta ve etken çatı için de şu tanımlı yapmaktadır: “Yüklem tarafından belirtilen işin özne tarafından doğrudan doğruya yapıldığını gösteren fiil çatısı; Fiil çatısında aktif görünüş: hava karardı ve akşam oldu.”. Dolayısıyla *etken çatı* fiilin ifade ettiği oluş/kılışın gerçek (mantiki) bir özne tarafından gerçekleştirildiği çatıdır [16, s. 40]. Bazı gramerde fiilin çatı eki almamış biçimi etken çatı olarak değerlendirilmekte [17, s. 545] ve öznenin bizzat yapıcı olmasının çatıyı belirlemeye yetmeyeceği, bu durumun diğer çatıların (dönüştü, ettirgen vs.) varlığının ve gerekliliğinin sorgulanmasına yol açacağı belirtilmekte ve çatı eki almamış fiillerin “yalın çatı” şeklinde adlandırılması önerilmektedir [8, s. 282]. Aynı çalışmada fiil çatıları için terimler önerilirken yapılan tanımlamalarda (Dönüştü çatı: Fiilin belirttiği kılış veya oluş, özneye döner, İşteş çatı: Fiilin belirttiği işi, birden

fazla özne, karşılıklı veya birlikte yapar) [8, s. 300] işlevsel bir yaklaşım sergilenmekte ancak “yalın çatı” adlandırmasında şekil esas alınmaktadır. Böylece yalın olan ve yalın olmayan çatıların belirlenmesi bir de bu özelliklerine göre çatı konusunun tasnifi gerekir. Çünkü yalın olmasına rağmen *hasta ol-*, *tıraş ol-* fiilleri dönüşlülük bildirir.

Edilgenlik çatı eklerini (/İl/ ve /-(İ)n/) almayan bütün fiiller etken çatıdadır [15, s. 266; 18, s. 222; 7, s. 336]. Etkenlik eki sıfır biçim birimidir (/ø-/) ve dizimsel yeri edilgenlik ekiyle aynıdır (olumsuzluk ekinden önceki son ek): *Kuşlar uç-ø-muş*, *kuşlar uçuş-ø-ma-mış* [16, s. 40]. Etken fiiller edilgenlik çatı ekleri dışındaki bütün çatı eklerini alabilirler, bu durum fiilin etken oluşuna gölge düşürmeyecektir. Ettirgen, işteş çatı eklerini almış fiilleri de etken çatı içerisinde değerlendirmek doğru bir yaklaşım olacaktır. Çünkü fiile eklenen çatı ekleri önceki çatı ekinin anlamını ortadan kaldırmamaktadır. Örneğin, “*böl-üş-tür-ül-*” fiili “*işteş-ettirgen-edilgen*” bir fiildir. Aşağıdaki cümleleri inceleyelim:

“*Askerler ganimeti bölüştü. / Komutan ganimeti bölüştürdü. / Ganimet bölüştürüldü.*” Birinci cümlelerin öznesinin “*askerler*” olduğu, ikinci cümlelerin öznesinin “*komutan*” olduğu, üçüncü cümlelerin öznesinin ise “*ganimet*” olduğu görülmektedir. Bu özne değişimini sağlayan ekler çatı ekleridir. Son ekin işlevinin öznenin tespitini sağlamak olduğu da örnek cümlelerden anlaşılmaktadır. Dolayısıyla çatıyı son eke göre değil, bütün ekleri dikkate alarak değerlendirmenin daha uygun olacağını düşünmekteyiz. Sonuç olarak, gerçek öznesi olan fiillere *etken fiil*, fiilin belirttiği oluşun/kılışın gerçek bir özne tarafından gerçekleştirildiği çatıya da “*etken çatı*” denir.

Kılış fiillerinin özneleri aktif, durum bildiren fiillerin özneleri pasiftir. Aşağıdaki birinci cümlelerin yüklemi kılış, ikinci cümlelerin yüklemi durum bildirmektedir ve her iki cümlelerin de gerçek özne aldığı görülür. Gerçek özne alabilen fiiller etken çatıdadır:

Azra soruları çözdü. (Gerçek özne: **Azra**) / Parkta Mira’yı çok bekledim. (Gizli özne: **ben**)

Oluş bildiren fiillerde durum biraz daha farklıdır. Oluş fiilleri bir etme/kılma bildirmezler. Tek eyleyenli olan bu fiillerde bir özne ve oluş söz konusudur. “*Gün ışıdı.*” cümlesinin yüklemi bir oluş fiilidir ve “*gün*” kelimesi *gerçek öznedir*. Dolayısıyla bu cümle çatı bakımından *etken* olarak değerlendirilmelidir. İlgili cümledeki fiil, çatı eki almadığı gerekçesiyle değil de edilgenlik eki almadığı ve gerçek öznesi olduğu için etken çatılı olarak değerlendirilir. Oluş fiilleri zaten doğrudan edilgen de yapılamaz. “*Bomba patladı.*” cümlesi önce “*Bombayı patlattım.*” şeklinde ettirgen çatıya konur ve ancak böylece “*Bomba patlatıldı.*” şeklinde edilgen çatıya

dönüştürülebilir. Bu yapı aynı zamanda “Çatı eki almayan fiiller etken çatılıdır.” yargısının da doğru olmadığını göstermektedir. Bu yargı, edilgen çatıda da diğer çatı eklerinin kullanılmaması gerektiği düşüncesini doğuracaktır. Hâlbuki yukarıdaki cümlede fiilin ettirgen çatıya konduktan sonra edilgen çatıya dönüştüğünü görmekteyiz.

Edilgen Çatı

Korkmaz [6, s. 51-52] edilgen fiili: “Geçişli ve geçişsiz fiillerden -l- ve -n- ekleri ile kurulan ve öznesi belli olmayan, yani fiilin gösterdiği işi yapan şahsın veya nesnenin açıkça bildirilmediği çekimli fiil: aç-ıl-mak, biç-il-mek, bul-un-mak gibi.” olarak tanımlamakta ve edilgen çatı için de şu tanımlı yapmaktadır: “Geçişli ve geçişsiz fiillerden -l- ve -n- ekleri ile kurulan; ancak, fiilin gösterdiği işin kimin tarafından yapıldığı belli olmayan, öznesi belirsiz fiil çatısı. Çatının yaygın eki -l’dir. -n-, yalnız -l- ve ünlü ile biten fiil kök ve tabanlarına getirilir: açmak / açılmak, almak / alınmak, gitmek / gidilmek, kırmak / kırılmak vb. Kapılar açıldı; içeri girildi gibi.”. Edilgen çatı, gerçek öznenin olmadığı, bir başka deyişle eylemi yapanın belli olmadığı fiil çatısıdır. Edilgen çatılı cümlelerde *sözde özne* bulunur. Geçişli fiiller edilgenlik ekleri /-İl/ ve /-In-/’i aldığı nesnelere özneye dönüşür ancak bu özne gerçek özne değil, gramatikal özne olarak değerlendirilir. Örneğin “Yetkililer virüse karşı tedbir amaçlı sinemaları kapattı. / Sinemalar kapatıldı.” cümlelerinde etken çatılı olan birinci cümledeki “sinemaları” kelimesi nesne iken edilgen çatılı ikinci cümlede özne durumuna geçmiştir. Ancak bu özne gerçek özne değil sözde/gramatikal özne olarak değerlendirilir. “Sinemalar kapatıldı.” cümlesinden sinemaların yetkililer tarafından/yetkililerce kapatıldığı anlaşılmalı ve öznenin vasıta hâline geçtiği değerlendirilmelidir. Aslında geçişli fiilin /-İl/ edilgenlik ekiyle geçişsiz fiile dönüşmesi durumu da söz konusu değildir. İlgili cümlede nesne olan “sinemaları” kelimesi ortadan kalkmamakta, gramatikal özne olarak cümlede yer almakta ve nesne ile özne birleşmektedir. Ancak söz konusu gramer ilişkisinin kurulabilmesi için fiilin geçişli olmasının gerektiği unutulmamalıdır.

Geçişsiz fiillerin edilgen çatıya konduğu durumlar da söz konusudur. Geçişsiz fiiller edilgenlik ekleri /-İl/ ve /-In-/ ile edilgen çatıya konduğunda *sözde özne* görevini üstlenecek bir nesnesi olmadığından *meçhul çatılı* olarak değerlendirilir. “Bu havada pikniğe gidilmez. / Bu saate kadar uyunur mu? / Bu söze ancak gülünür.” cümlelerindeki git-, uyu- ve gül-fiilleri geçişsiz olduğundan bu cümlelerde gerçek özne ya da sözde özne bulunmaz. Dolayısıyla geçişsiz fiillerin edilgen yapıldığı cümlelerdeki çatıya *meçhul çatı* denir. Bunun dışında gereklilik kipinin teklik 3. şahıs çekiminin -mak lâzım/gerek anlamını taşıdığı durumlarda da fiil *meçhul*

çatıdadır [19, s. 21]: *Sokağa çıkmalı.* / (*çıkmaq gerek* anlamında değerlendirilirse meçhul çatılı ancak *o çıkmalı* şeklinde değerlendirilirse etken çatılı olur.)

Dönüslü Çatı

Korkmaz [6, s. 47] dönüslü fiili: “Fiildeki oluş ve kılışın doğrudan doğruya özneye dönüşünü gösteren ve çoklukla fiillerden -n-, bazan da -l- ve -ş- ekleri ile kurulan fiil şekli: geç-in-mek, gör-ün-mek, koru-n-mak vb.” olarak tanımlamakta ve dönüslü çatı için de şu tanımlı yapmaktadır: “Fiildeki oluş ve kılışın doğrudan doğruya özneye dönüşünü gösteren, yani öznenin bir işi kendi kendine yaptığını belirten fiil çatısı. Türkçede bu çatı çoklukla -n- bazan da -l- veya -ş- ekleri ile kurulur: al-ın-mak, çekin-mek, sev-in-mek; yer-il-mek, yan-ıl-mak, yor-ul-mak; al-ış-mak, gel-iş-mek, yet-iş-mek gibi.”. Tanımdan anlaşıldığı üzere fiilde anlatılan oluş veya kılışın özneye döndüğü çatıya *dönüslü çatı* denir. Özne yaptığı eylemden kendisi de etkilenir. “*Aytaç arabayı yıkadı.* / *Aytaç yıkandı.*” cümlelerinden birincisinde “yıkamak” eylemini yapan ile bundan etkilenen birbirinden farklıdır. İkinci cümlede ise “yıkamak” eylemini yapan ile (Aytaç) bundan etkilenen aynıdır. Geçişli etken fiillerde eylem nesneye yönelirken dönüslü fiillerde özneye döner [20, s. 43]. Dönüslü çatıda /-İl-/ , /-(İ)n-/ ve /-(İ)ş-/ ekleri kullanılır. Bunların yanı sıra arkaik eklerden olan /-(İ)K-/ ve /-(İ)z-/ de az sayıda örnekte (ağızlarda) kullanılır:

/-İl-/ : çek-**il-** (kendi isteğiyle ayrıl-), ger-**il-**, sar-**il-**, sık-**il-** (can sıkıntısı duy-), yor-**ul-**,

/(İ)n-/ : çek-**in-**, dök-**ün-**, eğle-**n-**, giy-**in-**, sev-**in-**, soy-**un-**, yıka-**n-** (kendini yıka-),

/(İ)ş-/ : eğle-**ş-**, yat-**ış-**, dön-**üş-**, ol-**uş-**, gel-**iş-**, kır-**ış-**, yet-**iş-**

/(İ)K-/ : ac-**ık-**, ay-**ık-**, dol-**uk-**, kan-**ık-** [21, s. 110-111]

/(İ)z-/ : em-**z-ir-**, su+sa-**z-**, yut-**uz-**

Dönüslü çatıda öğrenen açısından sorun teşkil eden kısım /-İl-/ , /-(İ)n-/ ve /-(İ)ş-/ eklerinin sesteşlik teşkil etmesidir. /-İl-/ , /-(İ)n-/ ekleri edilgen çatı eki ile /-(İ)ş-/ de işteş çatı eki ile sesteştir. Çoğunlukla şeklin çatıyı tespit etmede herhangi bir katkısı yoktur, çatının doğru tespit edilmesi için cümlenin anlamının dikkate alınması gerekir.

Uçak biletleri önceden *al-ın-mış.* (edilgen) / Selin sözlerime *al-ın-mış.* (dönüslü)

Herkese ne yapması gerektiği *söyle-n-di.* (edilgen) / İsteddiği olmadı diye saatlerce *söyle-n-di.* (dönüslü)

Eşkıyaların etrafı *sar-ıl-di.* (edilgen) / Çocuk, annesine sıkı sıkı *sar-ıl-di.* (dönüslü)

Yaylar *ger-il-di*, oklar atıldı. (edilgen) / Bağirtıları duydukça sinirleri *ger-il-di*. (dönüşlü)

Çöpler şehir dışına *dök-ül-müş*. (edilgen) / Sarı saçları yüzüne *dök-ül-müş*. (dönüşlü)

Kardeşiyle paraları *kır-ış-tı*. (işteş) / Yaptığı mimiklerden yüzü *kır-ış-tı*. (dönüşlü)

Dönüşlü fiiller aynı zamanda bir kendi kendine olma veya yapma da bildirirler [22, s. 202; 17, s. 553]. Dolayısıyla *alın-*, *geliş-*, *giyin-*, *güzelleş-*, *hastalan-*, *iyileş-*, *sevin-*, *tatlan-* fiilleri de dönüşlülük ifade eder.

İşteş Çatı

Korkmaz [6, s. 47] işteş fiili: “Bir hareketin, bir oluş ve kılışın birden fazla kişi tarafından karşılıklı veya toplu olarak yapıldığını gösteren ve -ş-, -İş- / -Uş- çatı eki ile kurulan fiil: atış- < at-ış-mak, çekişmek < çek-ış-mek, görüşmek < gör-üş-mek vb.” olarak tanımlamakta ve işteş çatı için de şu tanımlı yapmaktadır: “Fiilin gösterdiği hareketin birden fazla kişi tarafından karşılıklı veya toplu olarak yapıldığını gösteren çatı. Bu çatı -İş- / -Uş- ekiyle kurulur: çek-ış-, kaç-ış-, boz-uş- vb.”. Fiilin belirttiği işin birden fazla varlık tarafından karşılıklı veya birlikte yapıldığını gösteren ve /-(İ)ş/ ekiyle kurulan çatıya *işteş çatı* denir. İşteş fiillerden bazıları eylemin karşılıklı yapıldığını gösterir. Bu tür fiillerin yer aldığı cümlelerde, bir özne diğerinin muhatabı veya nesnesidir [16, s. 42]. “Azra, Mira’ya mektup yazıyor. / Azra, Mira’yla yazışıyor.” cümleleri değerlendirildiğinde birinci cümlede eylemi yapan ‘Azra’dır ve cümle etken çatılıdır. İkinci cümlede ise eylem hem ‘Azra’ hem ‘Mira’ tarafından yapılmaktadır. Aynı eylemi iki taraf karşılıklı ve birbirlerini hedef alarak yapmışlardır. Örnekler çoğaltılabilir: *bak-ış-*, *çarp-ış-*, *dert+le-ş-*, *döv-üş-*, *helal+le-ş-*, *kucak+la-ş-*, *pas+la-ş-*, *tart-ış-*, *yüz+le-ş-* ...

İşteş fiillerin yüklem olduğu cümlelerde, genellikle nesne bulunmaz. Bunun nedeni çoğunlukla geçişsiz fiillerin işteşlik eki almasıdır: *ağla-ş-*, *kaç-ış-*, *koş-uş-*, *mektup+la-ş-*, *selam-la-ş- uç-uş-* ... Bir diğer neden de işteşlik ekinin eklendiği fiili genellikle geçişsiz fiile dönüştürmesidir: *çat-ış-*, *döv-üş-*, *öp-üş-* ... Ancak geçişliliğin devam ettiği az sayıda örnek de vardır: “*Toplantıda komuyu gör-üş-tük. / Bu komuyu daha önce de tart-ış-muştık.*”.

İşteş fiillerden bazıları da eylemin topluca yapıldığını gösterir: *ağla-ş-*, *bek+le-ş-*, *cıvıl+da-ş-*, *dol-uş-*, *gül-üş-*, *kaç-ış-*, *koş-uş-*, *uç-uş-* ... Ayrıca /-(İ)ş-/ işteşlik eki dönüşlü çatı eki ele sesteş olduğundan anlama dikkat edilmediği durumlarda karışıklıklara yol açacaktır: “*Yiyecekler kokuşmuş. / Ayaklarım uyuştu. / Sınava yetiştim. / Bu kez de ressam olmaya kalkıştı. / Bu*

yaz iyice bronzlaşmış. / Senin kalbin taşlaşmış.” cümleleri dönüşlü çatıdadır.

Geçişli-Geçişsiz Fiiller

Söz içinde bir varlık veya nesneyi etkileyen, yani nesne isteyen fiil *geçişli*: açmak (kitabı açmak), dikmek (elbiseyi dikmek), sevmek (gezmeyi sevmek); gösterdiği oluş ve kılış yapana yönelen, yani özneyi etkileyen ve nesne istemeyen fiil *geçişsiz*dir: gelmek, uyumak, yatmak, kalmak gibi [6, s. 65-66]. Nesne alabilen fiillere; öznenin yaptığı eylemin başka bir varlığa geçmesi, eylemden başka bir varlığın etkilenmesinden dolayı *geçişli fiil* denir. Geçişli fiiller yükleme sorulan “ne, neyi, kimi, nereyi, hangisini” gibi sorulara cevap verir: *Mira resim yaptı. / Eldivenlerini çantasına koydu. Annemi çok özledim. / Edip bahçeyi suladı. / Mankenin üstünde olanı istiyorum.* Esas alınması gereken ölçü eylemden başka bir varlığın etkilenip etkilenmediği olmalıdır. İş ve hareketin öznedeki kaldığı veya yer tümlecine yöneldiği fiillere de *geçişsiz fiiller* denir. Bunlar nesne alamaz. “*Ev yandı. / Eve gittim. / Evde kalıyorum. / Evden geliyorum.*” cümlelerindeki “*yan-, git-, kal-, gel-*” fiilleri nesne alamadığı için *geçişsiz*dir.

Bazı fiiller ise cümledeki anlamına göre *geçişlilik* veya *geçişsizlik* özelliği gösterebilir. Böyle durumlarda cümlenin anlamına bakmak gerekir: “*Mutluyken zaman çabuk geçiyor. (geçişsiz) / Kızımın boyu benimkini geçti. (geçişli) / Kar yağışı sürüyor. (geçişsiz) / Çiftçiler tarlalarını sürüyor. (geçişli)*”. Buradan anlaşıldığı üzere bir fiilin nesne alıp almaması anlam bilgisi ile ilgili bir konudur.

Geçişli ve geçişsiz fiillerin çatı konusunda değerlendirilmesinin yaygınlaşması bazı dil bilgisi kitaplarındaki tasniflerden [7, s. 329; 5, s. 267], Türkçe dersi için hazırlanan konu anlatımlı üniversiteye hazırlık kitaplarından ve Ölçme, Seçme ve Yerleştirme Merkezi (ÖSYM) tarafından hazırlanan üniversiteye giriş sınavındaki bazı sorulardan kaynaklanmaktadır. Nitekim ÖSYM tarafından 2005 yılında yapılan sınavda (ÖSS) “Bu parçadaki numaralanmış cümlelerden hangisinin yüklemi, çatısı bakımından *geçişsiz*dir?” şeklinde bir soru yönelmiştir. Böylelikle bize göre doğru olmayan bu tasnif yaygınlaşmış ve kabul görmüştür. Çatı ekleriyle genişletilmemiş fiillerin sözlük anlamlarıyla ilgili olarak asıllarında var olan *geçişlilik* ve *geçişsizlik* özelliği, çatı eklerinden kaynaklanan bir özellik olmadığından çatı konusunun dışında tutulmalıdır [17, s. 543]. Çatı ekleri fiilin öznesiyle olan (eyleyen/eylem) ilişkilerini düzenleyen eklerdir. Demircan’ın da Türk Dilinde Çatı adlı eserinin önsözünün ilk cümlesindeki “Bu kitabın konusu eylemin anlattığı olaya katılanlar (arguments) ile ilgilidir.” ifadesinden, fiilin sözlük boyutuyla ilgili

olan geçişlilik ve geçişsizlik konusunu çatı konusunun dışında tuttuğu anlaşılmaktadır [14, s. VII].

Oldurgan/Ettirgen Çatı

Korkmaz [6, s. 59] ettirgen fiili: “Hareketin her zaman özne dışındaki bir varlığa yöneldiği, geçişli veya geçişsiz fiil kök ve gövdelerine -r-, -Tlr-, -TUR-, -t- ettirgenlik eklerinden birinin veya ikisinin üst üste getirilmesiyle kurulan fiil. Kollarını gerdi, geriye doğru yaylandırdı (T. Buğra. Yalnızlar, s. 171).” olarak tanımlamakta ve ettirgen çatı için de şu tanımlı yapmaktadır: “Fiilin, belirtilen oluş ve kılışın başka bir nesneye aktarıldığını gösteren, geçişsiz fiilleri geçişli fiile dönüştüren, geçişli fiillerden asıl hareketin başkalarına yaptırıldığını gösteren çift geçişli fiiller kuran -r; -Tlr-, -TUR-, -t- eklerinden biriyle veya ikisinin üst üste getirilmesiyle oluşturulan fiil çatısı: oturt- (<otur-t-), aldir-(<al-dır-) vb.”. Yapma, etme bildiren geçişli fiiller ile olma bildiren geçişsiz fiilleri; -DXr-, -(I)t-, -(I)r-/(U)r-, -Ar-/, -DAr-/, -(I)z-/(U)z- ettirgenlik eklerini kullanarak yapma, yaptırma ve ettirme bildiren geçişli fiillere çeviren bu çatıya *ettirgen çatı* denir [17, s. 555].

Ettirgen çatıyı teşvikli çatı olarak adlandıran Lubimov [23, s. 153] ile Banguoğlu [24, s. 417] birbirlerine yaklaşan tanımlar yapmakta, eylemin başkaları tarafından yapıldığını ve eylemi gerçekleştirmeye iki şahsın iştirak ettiğini belirtmektedir. Cümlede biri gramerce kimse ettiren, diğeri mantıkça kimse, eden olarak yer alır.

Ergin [22, s. 209-210], geçişli geçişsiz bütün fiillere getirilebilen bu ettirgenlik eklerinin oldurma ve yaptırma ekleri olarak değerlendirilebileceğini ifade eder. Ettirgenlik eklerinin vazifelerinin geçişlilik ve hareketi başkasına yaptırma olduğunu sözlerine ekler.

Ettirgen çatı, fiilin ifade ettiği oluş veya kılışın bir başkasına yaptırıldığı/ettirildiği anlamı taşıyan fiil çatısıdır. Bu çatıya konmuş fiillerde belirtilen oluş veya kılışı, bir “*yapan özne*”, bir de “*yaptıran özne*” bulunur. Geçişli fiiller ettirgen çatıya konduğunda “*yaptıran özne*”, “fiilin belirttiği kılışı bir başkasına yaptıran kişi/varlık” anlamıyla gramatikal özne görünümünde; “*yapan özne*” ise “asıl işi/hareketi yapan kişi/varlık” anlamıyla içe yerleşik özne görünümünde cümlede yer alır: *Ali, duvarı Ahmet Usta'ya boya-t-tı* (“boya-” işini yapan “Ahmet Usta”, yaptıran “Ali”). Geçişsiz fiiller ettirgen çatıya konduğunda ‘yapan özne’ nesne görünümünde, ‘yaptıran özne’ ise gramatikal özne görünümünde cümlede yer alır: *Çocuğu ben uyu-t-tu+m* “Uyu-” işini yapan çocuk, yaptıran “ben” [16. s. 41]. Korkmaz [17, s. 543-544, 555], ettirgenlik eklerinin, “*geçişsiz fiilleri geçişli duruma getirmek ve geçişli fiillerin gösterdiği eylemi özne dışındaki ikinci veya üçüncü bir özneye yaptırmak*” şeklinde iki işlevi

bulduğunu belirtir. Bazı gramerlerimizde ve terim sözlüklerimizde “acı-, ak-, bit-, çık-, dal-, doy-” gibi “olma” bildiren geçişsiz fiillerden çatı ekleri ile kurulan “acı-t-, ak-ıt-, bit-ir-, çık-ar-, dal-dır-, doy-ur-” gibi geçişli fiiller için oldurğan çatı terimi kullanıldığını; ancak “oluş” bildiren geçişsiz fiillerin, aldıkları belirli çatı ekleri ile “*yapma/etme*” bildiren geçişli fiillerden kurulan ettirgen fiiller ve ettirgen çatı ile aynı duruma gelerek aralarında herhangi bir özellik ve anlatım ayrılığı kalmadığından *oldurğan çatı* terimine gerek olmadığını belirtir. Aynı zamanda Korkmaz “oldurğan fiil/çatı” terimine “Gramer Terimleri Sözlüğü”nde de yer vermez. Eker [25, s. 276] de çalışmasında *oldurğan çatı* terimine gerek olmadığını şu sözlerle ifade etmektedir: “Genellikle oluş bildiren geçişsiz fiillerin -Ar-, -r-, -Dir-, -t- ekleriyle geçişli duruma getirilmesiyle oldurğan çatıların ortaya çıktığı görüşü vardır. Ancak bu tür eylemlerin nesne alabilir duruma gelmesiyle diğer hareket ve iş bildiren ettirgen çatılarıyla görevce ve anlamca aynılışması söz konusudur.”

Geçişsiz fiiller, /-Er-/ , /-D+Er-/ , /-İr-/ , /-D-İr-/ , /-(İ)t-/ eklerini alarak geçişli fiil hâlini aldığında *yapan özne* ‘nesne’ görünümünde, *yaptıran özne* ‘gramatikal özne’ görünümünde cümlede yer alır. Eylemin ilgili çatı eklerinden birini almasıyla cümleye bir yaptıran/eyleyen katılır ve cümlenin öge sayısı arttırılır. Bu ekler; ister geçişli fiillere ister geçişsiz fiillere getirilsin, cümlede aynı görevi üstlenerek cümleye bir *yaptıran özne* yani ‘gramatikal özne’ katılmasını sağlar. Şu cümleler konuyu daha anlaşılır hâle getirecektir: *Çocuk uyudu. → Ben çocuğu uyuttum.* (uyutan: *ben*; uyuyan: *çocuk*) / *Köylüler köye ulaşmış. → Köylüleri köye siz ulaş-tır-mışsınız.* (ulaştırın: *siz*; ulaşan: *köylüler*); *Ali, duvarı boyadı. → Ali, duvarı Ahmet Usta’ya boya-t-tı* (boyatan: *Ali*; boyayan: *Ahmet Usta*). Bu söz dizimsel değişimi dikkate alarak geçişsiz fiilden söz konusu eklerle yapılan çatıyı bazı araştırmacılar ‘*oldurğan çatı*’ olarak değerlendirmektedir. Ancak geçişsiz fiiller çatı eklerini alarak geçişli duruma geldiğinde, *ettirgen* olarak adlandırılan çatıyla “*yaptırma/ettirme*” anlamı bildirmesi bakımından herhangi bir anlam ayrılığı göstermemektedir. Dolayısıyla “*oldurğan çatı*” olarak ayrı bir adlandırmaya gerek olmadığını, “*ettirgen çatı*” adlandırmasının geçişli-geçişsiz fiillerden ilgili /-Er-/ , /-D+Er-/ , /-İr-/ , /-D-İr-/ , /-(İ)t-/ çatı ekleriyle kurulan bütün çatıları adlandırmada yeterli olduğunu düşünmekteyiz.

Çatı Eklerinin Tasnifi

Çatı konusuna bileşenlerine ayrı ayrı değinen birçok makalede ve doğrudan fiili konu alan çalışmalarda da yer verilmiştir [26, s. 41; 21, s. 30]. İlgili çalışmalardaki tanımları topluca değerlendirirsek fiil kök veya gövdelerine eklenen çatı eklerinin; anlamda değişikliğe yol açmadığını,

yapım eki olduklarını, özne ve nesneyle fiilin ilişkisini belirlediklerini ve bu yönleriyle de söz dizimiyle de ilişkili olduklarını söyleyebiliriz. Dolayısıyla çatı konusunun sözlüksel mi dilbilgisel bir konumda mı, yani yapım eki olarak mı çekim eki olarak mı ele alınması gerektiği netlik kazanmamaktadır. Esasen ekin niteliğinin ne olduğu teorik olarak öğrenen açısından bir sorun teşkil etmemektedir. Ancak çatı eklerinin hem cümlenin öğeleri arasında (özne/nesne-yüklem) ilişki kurduğu yani gramer görevi üstlenerek söz dizimiyle ilişkili olduğu (böylece çekim eklerinin görevine yaklaşır) hem de fiilden fiil türeten bir yapım eki olduğu ifade edilince öğretene/öğrenen açısından karmaşık bir durum oluşmaktadır. Çünkü aynı cümlede bu eklerin hem yapım hem çekim (işletme) eki olduğu ifade edilmiş olmaktadır.

Çekim ekleri, kelimenin anlamını ve sınıfını değiştirmeden ona durum, ilgi, nicelik, kip, zaman ve kişi anlamları kazandıran morfeplerdir [18, s. 101]. Kelimeler arasında geçici ilişkiler kurarak kök ve gövdeye işlevlik kazandırır [27, s. 146]. Yani çekim ekleri sözlüksel bir fonksiyon üstlenmeden cümlede gramer görevi üstlenirler ve doğrudan söz dizimiyle ilişkilidirler. Kelimede yapım eklerinden sonra yer alma, aynı cins eklerin üst üste gelmemesi gibi belirli kurallara bağlıdırlar. Yapım eklerinin ise fiile ekleniş sırasının değişebilmesi, aynı tür eklerin araya herhangi bir morfem almadan üst üste gelebilmesi, kendilerinden sonra fiilden isim yapan eklerin gelebilmesi ve eklendiği fiilin kökünde anlam değişikliğine yol açması gibi özellikleri söz konusudur. Çatı eklerinin fiile ekleniş sırasının değişebilmesi (yaz-**dır-t** / pişir-**t-tir**), aynı tür eklerin araya herhangi bir morfem almadan üst üste gelebilmesi (boya-**t-tır-t-**), bek+le-n-**ti** / sık-ış-**ık** gibi örneklerde çatı eklerinden sonra fiilden isim yapan eklerin gelebilmesi ve bazen eklendiği fiilin kökünde anlam değişikliğine yol açması (aş-ın- ‘incel-’, söyle-n- ‘kendi kendine konuş-’, sev-in- ‘sevinç duy-’, yet-iş- ‘ulaş-’, gel-iş- ‘olgunlaş-’, al-ış- ‘yadırgama-, bağlan-’, yıl-ış- ‘hoş görünmeye çalış-’) gibi sebepler, bunların yapım eki olarak değerlendirilmesine yol açmıştır. Aynı zamanda çatı eklerinin cümlede gramer görevi üstlenerek söz dizimiyle (özne ve nesneyle fiilin ilişkisini belirleme) ilişkili olması ve çoğu zaman fiilin anlamında bir değişikliğe yol açmadan ona bir işlev yüklemesi de onları çekim eklerine yaklaştırır.

Çatı ulamının sözlüksel bir konuma mı dilbilgisel bir konuma mı sahip olduğunun en çok tartışılan konulardan biri olduğunu belirten Börekçi de [1, s. 489], yapım eki olarak kabul edenlerin kavram ilişkisi kurma işlevini, çekim eki olarak kabul edenlerin de zaman zaman görülen türetme işlevini göz ardı etmemeleri gerektiğini dile getirir.

Türkçe gramerlerde eklerin ‘çekim’ ve ‘yapım’ olmak üzere ikiye ayrılarak sınıflandırılması sorunun temel nedenidir. Bu bakış açısıyla eklendiği fiilden geçici isim, sıfat ve zarflar oluşturan fiilimsi ekleri, eklendiği ismin geçici olarak sıfat görevinde kullanılmasını sağlayan /+ki/ aitlik eki ve cümlede gramer görevi üstlenerek sözdizimiyle doğrudan ilişkili olan çatı eklerinin (bunların hiçbiri sözlüğe konmaz) hangi gruba gireceği konusu çözülemeyecektir. Dolayısıyla Gülsevin’in [4, s. 1278-1283] sözdizimi temeline dayanan fonksiyonel sınıflama teklifi sorunun çözümüne ışık tutmaktadır. Bu bağlamda sözlüksel kelimeler türetmeyen ve sözcüğün türünü değiştirmeyen, eyleyen-eylem ilişkisini düzenleyen çatı eklerinin “işletme ekleri” ana başlığı altında “öge belirleyiciler” alt başlığında ele alınması gerektiğini düşünmekteyiz.

Sonuç

Çatı ekleri eyleyen-eylem ilişkisini düzenleyen eklerdir. Fiiller nesne alıp alamama özelliklerine göre tasnif edilebilir ancak fiillerin sözlüksel anlamından kaynaklanan bu durum (geçişlilik-geçişsizlik) çatı konusunun dışında tutulmalıdır. Etkili bir çözüm için üniversiteler, ÖSYM ve Milli Eğitim Bakanlığına bağlı bütün eğitim kurumları arasındaki işbirliği artırılmalı, koordinasyon sağlanmalıdır.

Çatı konusu, aşağıda tanımları verilen altı başlıkta değerlendirilmelidir:

Gerçek özne alabilen fiiller etken çatıdadır. Etken fiiller edilgenlik çatı ekleri dışındaki bütün çatı eklerini alabilirler, bu durum fiilin etken oluşuna engel değildir. Ettirgen, dönüşlü ve işteş çatı eklerini almış fiilleri de etken çatı içerisinde değerlendirmek doğru bir yaklaşım olacaktır. Çünkü fiile eklenen çatı ekleri önceki çatı ekinin anlamını ortadan kaldırmamaktadır. Son ekin işlevinin öznenin tespitini sağlamak olduğu görülmektedir. Dolayısıyla çatıyı son eke göre değil bütün ekleri dikkate alarak değerlendirmenin daha uygun olacağını düşünmekteyiz. Sonuç olarak, gerçek öznesi olan fiillere *etken fiil*, fiilin belirttiği oluşun/kılışın gerçek bir özne tarafından gerçekleştirildiği çatıya da *etken çatı* denir.

Edilgen çatı, gerçek öznenin olmadığı, bir başka deyişle eylemi yapanın belli olmadığı fiil çatısıdır. Edilgen çatılı cümlelerde sözde özne bulunur. Bir de geçişsiz fiillerin edilgen çatıya konduğu durumlar söz konusudur. Geçişsiz fiiller edilgenlik ekleri /-İl/ ve /-İn-/ ile edilgen çatıya konduğunda sözde özne görevini üstlenecek bir nesnesi olmadığından **meçhul çatı** olarak değerlendirilir.

Fiilde anlatılan oluş veya kılışın özneye döndüğü çatıya **dönüşlü çatı** denir. Özne yaptığı eylemden kendisi de etkilenir. Dönüşlü çatıda kullanılan /-İl-/ , /-(İ)n-/ ekleri edilgen çatı eki ile /-(İ)ş-/ de işteş çatı eki ile sesteştir.

Bu nedenle şeklin çatıyı tespit etmede herhangi bir katkısı yoktur. Böyle durumlarda çatının doğru tespit edilmesi için cümlenin anlamının dikkate alınmalıdır.

Fiilin belirttiği işin birden fazla varlık tarafından karşılıklı veya birlikte yapıldığını gösteren ev */(İ)ş/* ekiyle kurulan çatıya **işteş çatı** denir. İşteş fiillerden bazıları eylemin karşılıklı yapıldığını bazıları da topluca yapıldığını gösterir.

Ettirgen çatı, fiilin ifade ettiği oluş veya kılışın bir başkasına yaptırıldığı/ettirildiği anlamı taşıyan fiil çatısıdır. Geçişsiz fiiller çatı eklerini alarak geçişli duruma geldiğinde, ettirgen çatıyla “*yaptırma/ettirme*” anlamı bildirmesi bakımından herhangi bir anlam ayrılığı göstermemektedir. Dolayısıyla “*oldurgan çatı*” olarak ayrı bir adlandırmaya gerek olmadığını, “*ettirgen çatı*” adlandırmasının geçişli-geçişsiz fiillerden ilgili */-Er-/*, */-D+Er-/*, */-İr-/*, */-D-İr-/*, */(İ)t-/* çatı ekleriyle kurulan bütün çatıları adlandırmada yeterli olacağını düşünmekteyiz.

Sözlüksel kelimeler türetmeyen ve sözcüğün türünü değiştirmeyen, eyleyen-eylem ilişkisini düzenleyen çatı eklerinin Gülsevin’in [4, s. 1278-1283] teklif ettiği gibi “*işletme ekleri*” ana başlığı altında “*öğe belirleyiciler*” alt başlığında ele alınması gerektiğini düşünmekteyiz.

Kaynaklar

1. Börekçi, M. (2004), Türkçe Öğretimi Bakımından Çatı Kavramı, V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I, 20-26 Eylül 2004, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 487-499.
2. Aksan, D. (2004), Dilbilim ve Türkçe Yazıları - Anadili Eğitimi, İstanbul: Multilingual.
3. Turan, Z. (2018), “Türk Dilinin Eklerini Sınıflandırmanın Esasları”, Türkbilig, cilt: 35, s. 97-110.
4. Gülsevin, G. (2004), “Türkçede Sıra Dışı Ekler ve Eklerin Tasnif-Tanımlama Sorunu Üzerine, V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I, 20-26 Eylül 2004, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1267-1283.
5. Üstüner, A. (2001), “Eski Türkiye Türkçesinde -sUz Eki”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, cilt: 11, sayı: 2, s. 177-184.
6. Korkmaz Z. (1992), Gramer Terimleri Sözlüğü, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
7. Gencan, T. N. (1979), Dilbilgisi, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
8. Yücel, B. (2011), “Türkiye Türkçesinde Fiil Çatıları / Tartışma” Türk Gramerinin Sorunları, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 268-369.
9. Boz, E. (2012), Türkiye Türkçesi Biçimsel ve Anlamsal İşlevli Biçim Bilgisi (Tasnif Denemesi), Ankara: Gazi Kitabevi.
10. Hengirmen, M. (2002), Türkçe Dilbilgisi, Ankara: Engin Yayınevi.
11. Atabay, N. vd. (2003), Sözcük Türleri, İstanbul: Papatya Yayıncılık.
12. Adalı, O. (2004), Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler, İstanbul: Papatya Yayıncılık.

13. Delice, H. İbrahim (2012), Sözcük Türleri, Sivas: Asitan Yayıncılık.
14. Demircan, Ömer (2003), Türk Dilinde Çatı, İstanbul: Papatya Yayıncılık.
15. Bilgegil, M. K. (2009), Türkçe Dilbilgisi, Erzurum: Salkımsöğüt Yayınevi.
16. Daşdemir, M. (2015), Oklama Yöntemiyle Türkçenin Yapısal-İşlevsel Söz Dizimi, Erzurum: Fenomen Yayıncılık.
17. Korkmaz, Z. (2003), Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
18. Ediskun, H. (2004), Türk Dilbilgisi, İstanbul: Remzi Kitabevi.
19. Karahan, L. (2008), Türkçede Söz Dizimi, Ankara: Akçağ Yayınları.
20. Hatiboğlu, V. (1978), Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
21. Hacıeminoğlu, N. (1991), Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
22. Ergin, M. (2009), Türk Dil Bilgisi, İstanbul: Bayrak Yayınları.
23. Lübimov, K. (1963), “Çağdaş Türkiye Türkçesinde Çatı Kategorisi ve Çatı Ekleriyle Türetilen Fiiller”, Türk Dili, cilt: 13, sayı: 147, s. 150-155.
24. Banguoğlu, T. (2011), Türkçenin Grameri, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
25. Eker, S. (2002), Çağdaş Türk Dili, Ankara: Grafiker Yayınları.
26. Ercilasun, A. B. (2020), Kutadgu Bilig Grameri Fiil, Ankara: Akçağ Yayınları.
27. Vural, H. & Tuncay, B. (2012), Ses ve Şekil Bilgisi, İstanbul: Kesit Yay.

Андатпа

Түрік тілінің сөз байлығының бірі саналатын етіс - әрекеттің субъект пен объектіге қарай кескінделуі. Етіс - қимыл мен іс әрекетте бейнеленген оқиғаға қатысушылар арасындағы қатынасты реттейтін грамматикалық категория. Негізінде, іс-әрекеттің қатысушыларға қатынасы нақты қосымшалар арқылы қалыптасады. Тілдің осындай нәзік тұстарын білу оны тиімді қолдануға, қарым-қатынас сапасын арттыруға жол ашады, ұлттың ғылым мен мәдениетте бой көрсетуіне мүмкіндік береді. Түрік тіліне жеткізу нәзіктігін сыйлаған бұл құрылымды үйретуде ортақ мәмлелеге келу мүмкін болмады. Нәтижеде, үйрену деңгейі ақпарат беруден аса алмаған. Бұл зерттеу етіс тақырыбын дағдыларды игеру деңгейінде түсінуге жағдай жасау үшін, тарихи өзгерістер мен оқиғаларды қозғамастан, бір мезгілде үйрету әдісі арқылы қайшылығы көп мәселелер бойынша (қиын да болса) жалпыға ортақ келісімге қол жеткізуге талпынады. Тақырып шекарасын нақты анықтау қажеттігін айта отырып, «етіс категориясы сөз тудырушы жұрнақтары арқылы жасала ма яки жалғаулар арқылы ма; етіс категориясы жұрнағына тәуелді ұғым ба; етіс категориясы үшін жұрнақ па әлде мағына ма маңызды; етістіктің етісі соңғы қабылданған жұрнаққа қарай айқындала ма; етістің қанша түрі бар» деген сұрақтарға жауап іздейміз.

Кілт сөздер: лингвистика, етіс, түрік тілі, етіс категориясы
(Е.С. Аяз. Түрік тіліндегі етіс категориясы)

Аннотация

Категория залога, которая является одним из богатейших способов выражения в турецком языке, служит для формирования действия согласно субъекту и объекту. Залог - это грамматическая категория, которая регулирует отношения между действием и участниками события, описанного в действии. В основном отношение активности к участникам формируется через конкретные окончания. Знание таких тонкостей языка позволяет эффективно использовать его, улучшить качество общения, а также позволяет народу процветать в науке и культуре. Не удалось достичь консенсуса в обучении этой категории, которая приносит в турецкий язык выразительность, и в результате уровень обучения не смог выйти за рамки передачи знаний. Это исследование направлено на достижение общего согласия (хотя и трудного) по ряду спорных вопросов с помощью одновременных методов обучения, не затрагивая исторических изменений и событий, чтобы облегчить понимание предмета залога на уровне навыков. Подчеркивая необходимость четко определить границы данной темы, в данном исследовании будут рассмотрены ответы на такие вопросы как «категория залога образуется при помощи суффиксов или при помощи окончаний; зависит ли категория залога от суффиксов; для категории залога важен суффикс или значение; категория залога глагола определяется по последнему ли суффиксу; сколько видов залогов есть».

Ключевые слова: лингвистика, залог, турецкий язык, категория залога
(Э.С. Аяз. Категория залога в турецком языке)